

4.1. საბანკო საქმის განვითარების ისტორია საქართველოში

ზოგადად, საბანკო საქმის განვითარების სხვადასხვა ეტაპზე ფულად-საკრედიტო სისტემის როლი ქვეყანაში იცვლება და სულ უფრო სრულყოფილ სახეს იღებს. აღნიშნულ ვითარებას განაპირობებს მთელი რიგი გარემოებები: კონკრეტული ეპოქისათვის დამახასიათებელი თავისებურებები, კონკრეტული ქვეყნის ეკონომიკური და პოლიტიკური მოწყობის წესი და ტრადიციები, ეროვნული და სახელმწიფოებრივი პრიორიტეტები, სამართლებრივი ბაზა, მიუხრანობის სისტემა, მომხმარებელთა პრიორიტეტები და სხვ.

სპეციალისტების აღიარებით, პირველი სრულფასოვანი ქართული მონეტა, ხელისუფლების მიერ დამონმებული ფორმით, წონითა და სინჯით ჯერ კიდევ ჩვენს წელთაღრიცხვამდე VI საუკუნეში მოიჭრა კოლხურ-იბერიული სახელმწიფოებრივი გაერთიანების დროს. თუმცა, არსებობს მოსაზრება, რომ ქართული ფულის ისტორია 3 000 წლისაა, ანუ ემთხვევა თვითონ ქართული სახელმწიფოებრიობის ისტორიას.

საქართველოში ფულად-საკრედიტო ურთიერთობებს მდიდარი წარსული აქვს. ეს ისტორია ჯერ კიდევ ჩვენს წელთაღრიცხვამდე VI-V საუკუნეებიდან იწყება მეფახმეებისა და ზარაფების სახით, როგორც დანარჩენ ძველ ცივილიზაციებში, ისინი ჩნდებიან იბერიასა და კოლხეთში.

საქართველო მთელი თავისი ისტორიის განმავლობაში ყოველთვის იყო მსოფლიო სავაჭრო გზების გასაყარზე, რაც ნოყიერ ნიადაგს წარმოადგენდა საკრედიტო ურთიერთობების განვითარებისათვის. ამ მხრივ ძალზე საინტერესოა XII-XIII საუკუნეები, როცა დავით აღმაშენებლის დროს გატარდა ფულადი მიმოქცევის ფართომასშტაბიანი რეფორმები, რომელთა შემდეგ ჩნდება სპეციალური დაწესებულებები – ვაჭართა საკრედიტო, გამსესხებელ-დამგირავებელი ორგანიზაციები, ე.წ. „ორტალები“, რომლებიც ახდენდნენ სესხების გაცემას, ფულის ნიშნების გადაცვლას და სხვ.

XVIII საუკუნის საქართველოსათვის საკრედიტო ურთიერთობები მაშინდელი ევროპისათვის ნიშანდობლივი ოპერაციებით ხასიათდება. ქართული ფულის ნიშნები წარმატებით მიმოქცევა მთელ ამიერკავკასიაში, ცნობილია ერეკლე II-ის დროს არსებული საზარაფო დაწესებულებები, რომლებიც ასრულებდნენ საკრედიტო საანგარიშსწორებო ოპერაციებს და ჭრიდნენ ფულს.

შეიძლება ითქვას, რომ მიუხედავად ფულადი სისტემების სხვადასხვა ფორმით და შინაარსით არსებობის უძველესი ისტორიისა, დღევანდელი გაგებით, საბანკო პრაქტიკის გაჩენა საქართველოში დაკავშირებულია რუსეთის იმპერიის შემადგენლობაში ყოფნის პერიოდთან. XIX საუკუნის დასაწყისში, კერძოდ, 1810 წელს თბილისში დაარსდა პირველი საკრედიტო ინსტიტუტი. ეს იყო სახელმწიფო დაწესებულება, სახელწოდებით – „საქართველოს საზოგადოებრივი მზრუნველობის საგანგო“, რომელიც ეკატერინე II-ის დროინდელი ე.წ. „პრიკაზის“ ტიპის დაწესებულებას წარმოადგენდა. აღნიშნული საკრედიტო დაწესებულება დაკავებული იყო ანაბრების მოზიდვითა და კრედიტების გაცემით. იგი საქართველოს ტერიტორიაზე ერთადერთი საკრედიტო დაწესებულება იყო ნახევარ საუკუნეზე მეტ ხანს.

XIX საუკუნის მეორე ნახევრიდან ბანკები საქართველოს ტერიტორიაზე უკვე მასობრივად იქმნება. 1860 წელს დაარსებული რუსეთის ცენტრალური

ბანკის – „საიმპერიო სახელმწიფო ბანკის“ პირველი ფილიალი თბილისში 1866 წელს იხსნება, რასაც მოჰყვა სხვადასხვა კომერციული ბანკის გახსნა, რომელთა შორის აღსანიშნავია 1871 წელს შექმნილი „თბილისის კომერციული ბანკი“, ფილიალებით, ბაქოში, ერევანსა და ბათუმში. ფუძნდება სხვადასხვა საკრედიტო და შემნახველ-გამსესხებელი ამხანაგობა, კერძო ბანკები. XIX საუკუნის 80-იან წლებში 80-ზე მეტი საკრედიტო დაწესებულება ფუნქციონირებდა. ეს საკრედიტო ინსტიტუტები დიდი მრავალფეროვნებით გამოირჩეოდა: ზემოაღნიშნული „პრიკაზები“, სახელმწიფო ბანკის განყოფილებები, სათავადაზნაურო საადგილმამულო ბანკები, საქალაქო ბანკები, ინდივიდუალური საბანკო კანტორები, სასოფლო სასესხო-საშემნახველო ამხანაგობები, სასესხო სალაროები და ა.შ.

ამ პერიოდში მოხდა ქართული საბანკო საქმის და, ზოგადად, ქართული სახელმწიფოებრიობისათვის მნიშვნელოვანი მოვლენა – თბილისის, შემდეგ კი – ქუთაისის საადგილმამულო ბანკების დაარსებას. ამ ბანკების სათავეებთან ილია ჭავჭავაძე, დიმიტრი ყიფიანი და მათთან ერთად მთელი მაშინდელი პროგრესული ძალა იდგა, რომლებიც მასში არა მხოლოდ საკრედიტო დაწესებულებას, არამედ პირველ ქართულ, ეროვნულ ინსტიტუტს ხედავდნენ. ბანკის შექმნის იდეა ითვალისწინებდა აქციონერული, საზოგადოებრივი საკრედიტო ინსტიტუტის შექმნას, რომლის მომსახურებით სარგებლობის უფლება ექნებოდა როგორც თავადაზნაურობას, ასევე გლეხობასაც. ბანკის შექმნის იდეის ხორცშესხმას დიდი სუბიექტური და ობიექტური სიძნელეები შეხვდა და ბოლოს, 11-ნობიანი შრომის შემდეგ, 1874 წლის 28 მაისს რეგისტრაციამ გატარდა თბილისის სათავადაზნაურო საადგილმამულო ბანკის წესდება.

ბანკის პირველი სადამფუძნებლო კრება ჩატარდა რეგისტრაციიდან 8 თვის შემდეგ, 1875 წლის 28 იანვარს, ხოლო ოპერაციების წარმოება 15 თებერვალს დაიწყო. დაახლოებით ერთი წლის შემდეგ, 1876 წლის 1 მაისს იხსნება ქუთაისის საადგილმამულო ბანკი, რომელსაც ხელმძღვანელობდა გამგეობა. მის თავმჯდომარედ არჩეულ იქნა ბესარიონ ლოლობერიძე.

დაარსებიდან 6 წელიწადში, 1881 წლიდან თბილისის საადგილმამულო ბანკის მოქმედების არეალი ფართოვდება და იგი იწყებს სესხების გაცემას ბაქოში, ხოლო 1891 წლიდან – ბათუმში. ილია ჭავჭავაძემ თავისი ცხოვრების 30 წელი მიუძღვნა ამ ბანკის ხელმძღვანელობას. იგი 1905 წლის 23 ივნისს გადადგა. სწორედ ილია ჭავჭავაძის დამსახურებაა, რომ თბილისისა და ქუთაისის საადგილმამულო ბანკები არ იყვნენ მხოლოდ საკრედიტო დაწესებულებები, არამედ მათ დიდი წვლილი შეიტანეს ქართული საზოგადოებრივი თუ სოციალურ-ეკონომიკური ცხოვრების ყველა მნიშვნელოვან სფეროში, მათ შორის აღსანიშნავია: განათლების სფერო, ეროვნული კადრების მომზადება, წერა-კითხვის გამავრცელებელი საზოგადოების დაარსება, ქართული თეატრი და ა. შ.

პირველი სრულყოფილი და დამოუკიდებელი ფულად-საკრედიტო სისტემის შექმნა დაიწყო 1918 წელს, დამოუკიდებლობის გამოცხადების შემდეგ. 1919 წლის ბოლოს, 31 დეკემბერს საქართველოს სადამფუძნებლო კრება ამტკიცებს კანონს „სახელმწიფო ბანკის დაარსების შესახებ“. ამას გარდა, დამოუკიდებლობის წლებში (1918-1921 წწ.) საქართველოში რამდენიმე ბანკი ფუნქციონირებდა, რომელთა საქმიანობის არეალი, მძიმე პოლიტიკური და ეკონომიკური მდგომარეობის გამო, შეზღუდული იყო, მაგრამ მათ მაინც უმნიშვნელოვანესი როლი შეასრულეს ქართული საბანკო საქმის განვითარებაში. ფუნქციონირების მცირე პერიოდის მიუხედავად, საქართველოს დამოუკიდებელმა მთავრო-

ბამ გარკვეული ღონისძიებების გატარება მაინც მოასწრო: გამოშვებულ იქნა დროებითი ფულადი ნიშნები, ე. წ. „ბონები“, რომლებიც არ იყო სრულფასოვანი ფული და არ გააჩნდა სავალუტო უზრუნველყოფა, მაგრამ ეს იყო ფულის რეფორმის დასაწყისი. დაიწყო არაქართული ფულადი ნიშნების მიმოქცევიდან ამოღება, უცხოური ვალუტის რეზერვების შექმნა და სხვ. მნიშვნელოვანი იყოს ისიც, რომ ბონების ბეჭდვა თბილისში ხდებოდა.

რა თქმა უნდა, საქართველოში საბჭოთა ხელისუფლების დამყარების შემდეგ ახალი რეჟიმის მიერ ჩანასახოვანი დამოუკიდებელი ქართული საბანკო სისტემა ლიკვიდირებულ იქნა და უკვე 1924 წლის 1 ივლისიდან მთელ ამიერკავკასიაში, მათ შორის, საქართველოში, ფეხს იკიდებს საბჭოთა ფული და მყარდება საბჭოთა საბანკო სისტემა.

ხელისუფლებაში მოსვლისთანავე ბოლშევიკურმა ხელისუფლებამ გამოაცხადა ბანკების ნაციონალიზაცია და შეუდგა ერთიანი, სახელმწიფო ინტერესების გამტარებელი ფულადი და საბანკო სისტემების შექმნას. საბჭოთა კავშირის არსებობის ისტორიის განმავლობაში საბანკო სისტემაში ბევრი რეფორმა განხორციელდა, ისინი განპირობებული იყო ქვეყნის განვითარების სხვადასხვა ეტაპით და შექმნილი ობიექტური რეალობით.

როგორც ცნობილია, საბჭოთა კავშირის დაშლის ერთ-ერთი უმთავრესი მიზეზი იყო ის ჩიხი, რომელშიც მისი ეკონომიკა შევიდა. ქვეყნის ფინანსურ-ეკონომიკური პრობლემები 80-იანი წლების დასაწყისში დაიწყო. ამ დროისათვის კრედიტი თანდათან კარგავდა ეკონომიკის განვითარებისა და განახლების აქტიური ინსტრუმენტის როლს. ფაქტობრივად, საბანკო სისტემაში მობილიზებული სახსრების დიდი ნაწილი ბიუჯეტის დანამატად იყო ქცეული. ორგანიზაციებისა და დაწესებულებებისათვის გაცემული კრედიტების უმრავლესობა არ ბრუნდებოდა, ძალიან მარტივად ხდებოდა მათი გადავადება ან ჩამოწერა. ამ პროცესს განსაკუთრებული გაქანება მიეცა გეგმურად წამგებიან და დოტაციურ ორგანიზაციებსა და სოფლის მეურნეობაში. საბანკო კრედიტის პროცენტი იმდენად დაბალი იყო, რომ აღარ ახდენდა მისი დაბრუნების სტიმულირებას. კრედიტმა დაკარგა დაბრუნებითობის, ვადიანობისა და ფასიანობის ნიშნები. საბჭოთა პერიოდში, მისმა ეკონომიკურმა ურთიერთობებმა ნათლად დაადასტურა ის ჭეშმარიტება, რომ სრულფასოვანი საბანკო ურთიერთობების უმთავრესი პრინციპი არის პარტნიორული და ორმხრივად სასარგებლო ურთიერთობა. საბჭოთა პერიოდში ბანკი სოციალურად უფუნქციო ინსტიტუტი იყო და საზოგადოების განვითარების ხელშეწყობის ნაცვლად მის მუხრუჭად იქცა, ვინაიდან მისი რეაგირება ეკონომიკისა და საზოგადოების მოთხოვნებზე ადეკვატური აღარ იყო.

ცხადია, ქვეყნის ხელმძღვანელობა ხედავდა პრობლემებს და 80-იანი წლების შუა პერიოდში ეკონომიკის მართვის რეორგანიზების ფარგლებში დაიწყო საბანკო სისტემის რეფორმა, რომლის შედეგადაც ჩამოყალიბდა საბანკო სისტემა ცენტრალური ბანკითა და ხუთი მსხვილი დარგობრივი სპეციალიზებული სახელმწიფო ბანკით. საბჭოთა კავშირის დაშლის წინ, 80-იანი წლების შუა პერიოდისათვის, საბჭოთა კავშირის საბანკო სისტემა შემდეგი სახის იყო:

1) სსრკ სახელმწიფო ბანკი — ანუ სახბანკი, რომელიც წარმოადგენდა ქვეყნის ცენტრალურ ბანკს, საემისიო, საანგარიშსწორებო-საკასო და მაკონტროლებელი ფუნქციებით. იგი ასევე აღჭურვილი იყო არასამრეწველო სფეროს უნივერსალური მომსახურებისა და დაკრედიტების უფლებამოსილებით;

2) სსრკ სამრეწველო-სამშენებლო ბანკი — ანუ მრეწველბანკი ახორციელებდა სახალხო მეურნეობის (გარდა სოფლის მეურნეობისა) დარგების მომსახურებას, მათ გრძელვადიან დაკრედიტებას და კაპიტალდაბანდებათა ფინანსირებას;

3) სსრკ აგროსამრეწველო ბანკი — ანუ აგრომრეწვბანკი სპეციალიზებული იყო სოფლის მეურნეობის მოსახურებასა და დაკრედიტებაზე;

4) სსრკ საბინაო-კომუნალური მეურნეობებისა და სოციალური განვითარების ბანკი — ანუ ბინსოცბანკი, როგორც სახელწოდებიდან ჩანს, ახდენდა საბინაო და კომუნალური მეურნეობების მომსახურებასა და დაკრედიტებას;

5) სსრკ შრომითი დანაზოგებისა და მოსახლეობის დაკრედიტების ბანკი — ანუ შემნახველი ბანკი ახდენდა საბჭოთა კავშირის მოქალაქეების მომსახურებას, რაც ითვალისწინებდა როგორც ფულადი დანაზოგების მოზიდვას, ისე მომგებიანი სახელმწიფო სესხების (ობლიგაციები) რეალიზაციას;

6) სსრკ საგარეო-ეკონომიკური საქმიანობის ბანკი — ანუ საგარეო ვაჭრობის ბანკი, იგივე ექსიმბანკი ახდენდა საგარეო ვაჭრობისა და საერთაშორისო ანგარიშსწორების დაფინანსებას, ასევე დაკავებული იყო უცხოური ვალუტის, ოქროსა და ძვირფასი ლითონების ოპერაციებით.

ცხადია, საქართველოშიც ფუნქციონირებდა ამ ბანკების რესპუბლიკური საბანკო სტრუქტურები, რომლებიც ექვემდებარებოდნენ ცენტრის შესაბამის ბანკებს, ვინაიდან მათ მსხვილ ფილიალებს წარმოადგენდნენ.

ამ რეორგანიზების თავისებურება ის იყო რომ სახბანკის საკრედიტო რესურსების მნიშვნელოვანი ნაწილი გადაეცა სპეციალიზებულ ბანკებს, რომლებიც აღიჭურვნენ როგორც მოკლევადიანი, ისე გრძელვადიანი დაკრედიტების უფლებით. რეორგანიზების მთავარი ამოცანა იყო პროგრესული საკრედიტო პოლიტიკის რეალიზაცია და საკრედიტო სისტემის ეფექტიანობის ამაღლება. თუმცა, ეს იყო ისევე ერთდონიანი საბანკო სისტემა, სადაც მონოპოლია თავმოყრილი იყო 6 გიგანტურ სახელმწიფო საბანკო დაწესებულებაში.

მაღე აღმოჩნდა, რომ რეორგანიზებული საბანკო სისტემა მოკლებული იყო ოპერატიულობასა და ელასტიურობას, მით უმეტეს, რომ საბჭოური წყობა და მისი ეკონომიკური სისტემა ნელ-ნელა იშლებოდა, პროცესები სულ უფრო უმართავი ხდებოდა. აქედან გამომდინარე, ხელისუფლების მხრიდან გრძელდებოდა კრიტიკული სიტუაციიდან გამოსავალი გზების ძიება. 1987 წელს მიღებულ იქნა გადაწყვეტილება რადიკალური ეკონომიკური რეფორმების გატარების შესახებ, რომელიც უნდა დაფუძნებოდა სრულ თვითდაფინანსებას, ეს კი საბანკო სისტემის „გადაწყობის“ გარეშე შეუძლებელი იყო. გადაწყდა, სახბანკის მთლიანი ქვედა რგოლის – განყოფილებების გადანაწილება სპეციალიზებულ ბანკებზე. თუმცა, ის მიზნები, რომლებიც საფუძვლად იდო საბანკო სისტემის რეფორმის ამ ეტაპში, შეუსრულებელი დარჩა რიგი გარემოებების გამო და ეს მალევე გახდა თვალსაჩინო.

საბჭოთა სოციალისტური ეკონომიკური წყობა კრახს განიცდიდა, საზოგადოებასა და ქვეყნის მმართველ ელიტაში 80-იანი წლების ბოლოდან თანდათან მომწიფდა აზრი, რომ საჭირო იყო საბაზრო ეკონომიკაზე გადასვლა, ყოველ შემთხვევაში, მისი ელემენტების შემოტანა მაინც. აღნიშნული პროცესების რეალიზაცია შეეხო ეკონომიკის ყველა დარგს და, რა თქმა უნდა, საბანკო ბიზნესსაც – შეიქმნა პირველი არასახელმწიფოებრივი კომერციული და კოოპერაციული ბანკები. დაიწყო საბანკო სისტემის თვისობრივი და ზედაპირული რეორგანიზების პროცესი – დაიწყო ერთდონიანი საბანკო სისტემის რღვევა

და გამოიკვეთა ორდონიანი საბანკო სისტემის კონტურები. კერძო ბანკების რაოდენობამ სწრაფად იწყო ზრდა, თუკი 1988 წლის ბოლოსათვის საბჭოთა კავშირში მათი რიცხვი 43-ს არ აღემატებოდა, ერთ წელიწადში 225-ს მიაღწია, ხოლო კიდევ ერთი წლის შემდეგ 1350-ს გადააჭარბა.

მიუხედავად საბჭოთა კავშირის იმდროინდელი ხელისუფლების ყოველმხრივი მცდელობისა, სისტემური დეზინტეგრაციის პროცესები, რომლებიც მიმდინარეობდა ყველა მიმართულებით – პოლიტიკურ, ეკონომიკურ, საზოგადოებრივ და სოციალურ სფეროებში, შეუქცევადი იყო და 1991 წლის 26 დეკემბერს ოფიციალურად გაცხადდა საბჭოთა კავშირის დაშლის შესახებ. აღნიშნული კი ნიშნავდა, რომ თხუთმეტივე ყოფილი რესპუბლიკა, მათ შორის, საქართველო, პირისპირ აღმოჩნდა იმ პრობლემის წინაშე, რასაც ერქვა დამოუკიდებელი სახელმწიფოს და, შესაბამისად, დამოუკიდებელი ფინანსური და საბანკო სისტემების შექმნა.

4.2. საბანკო საქმის განვითარების თანამედროვე ეტაპი საქართველოში

გამომდინარე იქიდან, რომ საქართველოში მოქმედი საბჭოთა სახელმწიფო სპეციალიზებული ბანკები სამართლებრივად და ორგანიზაციულად ერთიანი, უნიფიცირებული საბანკო სისტემის შემადგენელი სტრუქტურული ელემენტები იყვნენ, ბუნებრივია, წინა პარაგრაფში აღნიშნული პროცესები მათაც შეეხო. ახალი რეალობის დადგომასთან ერთად დამოუკიდებელი ქართული საბანკო სისტემის შენების პერსპექტივა არცთუ სახარბიელო იყო, როგორც მაშინ ერთი შეხედვით ჩანდა, ვინაიდან სოციალისტური საბანკო სისტემა ახლად შექმნილი საბაზრო ელემენტებით უნდა გარდაქმნილიყო საბაზრო პრინციპებზე აწყობილ საბანკო-საკრედიტო სისტემად. ამ ტრანსფორმაციის სანყის ეტაპზე ის ადამიანები, რომელთაც უნდა შეექმნათ დამოუკიდებელი ქართული საბანკო სისტემა, შემდეგი პრობლემების წინაშე აღმოჩნდნენ:

- მემკვიდრეობით მიღებული საბჭოური საბანკო სისტემა, მიუხედავად განხორციელებული რეფორმების რამდენიმე ეტაპისა, იყო ადმინისტრაციულ-მბრძანებლური სისტემის ნაწილი;
- მემკვიდრეობით მიღებული საბანკო სისტემა არ პასუხობდა საბაზრო ეკონომიკის მოთხოვნებს, შორს იდგა კლასიკური საბაზრო საკრედიტო ურთიერთობებისაგან, იყო ჩამორჩენილი და ბიუროკრატიული, მკაცრად რეგლამენტირებული საბანკო და სავალუტო კანონმდებლობით;
- არ არსებობდა საბაზრო ეკონომიკის შემადგენელი საბანკო სისტემის აშენებისათვის საჭირო ნორმატიული ბაზა, მეთოდოლოგია, გამოცდილება, უცხოურ ბანკებთან პირდაპირი ურთიერთობების პრაქტიკა და შესაბამისი კვალიფიციური კადრები;
- ყოველივე ზემოაღნიშნულს დაერთო ფულად-საკრედიტო სფეროს პრობლემები, რომლებიც გაჩნდა დამოუკიდებელი საბანკო სისტემის შენების პირველსავე წლებში.

დამოუკიდებელი სახელმწიფოს მშენებლობა მოითხოვდა სოციალისტური ეკონომიკის „გადაწყობას“, მის საბაზრო ეკონომიკის რელსებზე გადაყვანასა